

**THE ADVENTUROUS
HAJI ADAM KAROLIA - TARKI
1905-1973**

Ahmad Lunat Gul

Translation
Dr E.I. Dadibhai

Gujarati Writers Forum

27 James Street
Batley WF17 7PS, UK

Tel.: 0044 1924 474358
0044 1924 440867

THE ADVENTUROUS HAJI ADAM KAROLIA - TARKI: A
biographical sketch by Ahmad Lunat Gul.

@ Ahmad Lunat Gul

First Edition: May 2022

Publishers:
Gujarati Writers Forum
27 James Street
Batley WF17 7PS, UK

Printers:
Fr. Anthony Vedam, S.J.
Anand Press, Gamdi-Anand, 388 001.
Gujarat, India, Phone: +91 02692 253933
E-mail: anandpress@gmail.com

PREFACE

Asians from the various villages of Surat district, South Gujarat, India, arrived and settled in Batley, a small town in West Yorkshire, known for its woollen textile industry. As a result, a small community of Gujarati Muslims formed in this valley, surrounded by hills and mountains all around.

During my research of the community diaspora, I discovered that there were certain people who possessed very specific, unusual, likeable and wonderfully adventurous qualities. They owned the usual Gujarati traits and habits yet some of their traits stood them apart from the rest.

I felt that these wonderful individuals should be highlighted in a booklet, available for future generations to appreciate that members of such outstanding qualities existed in our community. I hope that readers will feel the fragrance of these lost talents that were walking in our midst in the not too distant past.

Ahmad Lunat Gul
Batley

Life in India:

Anybody who hears that an active farmer, cultivating over a hundred acres of farmland in India, suddenly decides to emigrate to the UK, and that at the age of 56, would be surprised. There were rumours circulating all around that people emigrating to the UK would have to conduct hard, manual labour and that only young people would be able to find jobs in the factories. The fact that despite his aging physique, Haji Adam Karolia decided to move to the UK, made a few people wonder how he would manage.

There were other reasons for him not to come to Britain, such as the extremely cold weather, and his total inability to converse in the English language. The reasons behind his decision to leave India in the face of all odds may be considered the same as that faced by today's farmers in India. His resolve was strengthened by the extremely hard work all year round, which even then, could result in failure to make ends meet, with income less than expenditure resulting in financial hardship. Ever increasing debts with no sign of exit from this vicious circle, and the news that even then, thousands of farmers commit suicide every year to end their financial plight, would have painted a picture of a grim future in Adambhai's mind. This may have been the catalyst in his resolve in taking such a bold step. He considered protecting his children from having to face the hard struggle that he himself faced as a farmer and taken this difficult step to provide them with a brighter future.

During the years 1960–62, many youngsters and middle aged people came to settle in the UK, and their elders felt a sense of pride in sending them over. However, only a select handful of people over the age of 60 were brave enough to also move here.

Let us talk about Adambhai's fifty years of life in India prior to his arrival in the UK. He owned, as mentioned above, over hundred acres of farm land, harvesting mainly grains. He also planted fruits and vegetable – tomatoes, aubergines, chillies, papaya, lentils etc. Despite such lucrative produce, his life was filled with constant struggle and hardship.

He maintained strict adherence to his religion and ensured he prayed daily, kept his fasts in Ramadhan and read the Quran each morning. These were habits that he passed on to his children, who also had to read the Quran every morning. He enjoyed special reverence with, and maintained strong attachments to senior scholars of South Gujarat. The great orator, Moulana Adullah Pal, was a close friend. He also strongly opposed the blind following of unfounded religious beliefs and customs. Indeed, there were many shrines of past saints within the vicinity of our village and those faithful supporters often visited them throughout the year. 18 of them were in and around Alipore itself. One of them was named, surprisingly, 'The Eighteen Saints Shrine'.

There are a couple of shrines inside the village itself. A famous one, Bawta Peer shrine, is located in the middle of Alipore and adherents celebrated annual gatherings here, turning it in to a small fair. Youths would gather

to sing Ratib, a poem recited by 20 – 25 youths while playing the instrument. This custom continued for many years. Adambhai heard from Scholars that this was a vice, not an Islamic tradition and thus, must be stopped. Many felt that it was futile to explain this to the Rateb singers: they simply would not believe them. Adambhai adopted a different approach.

On one of those nights before the annual festival, youths gathered and began singing Ratib and playing the daarya instrument. Adambhai came and began hitting them, his sudden attack frightening those youths. The day time Food Fair continued for a few years, only to cease completely in later years.

His farm land was located in two different villages, in Kalwach of Gandevi district, and in Dadra along Vansda Road, two miles from Alipore. His major farming harvest was in Kalwach but there was constant nuisance from the local shepherd's herds of goats and sheep. He suspected that those shepherds intentionally brought their herds to graze on his farmland, causing serious damage to his crops.

Many times he complained to the shepherds that their sheep were causing much damage to the growing crop, but they wouldn't pay heed to his complaints. It was necessary to stop this ongoing damage. One evening, as those shepherds were returning home with their herd, he stopped and told them, 'Your goats are damaging my crops, and despite my multiple warnings, you continue leaving your unattended herd grazing in my farms.' The shepherds were not in the mood to listen to Adambhai's complaint. He tried his best to explain

to them the seriousness of the situation but they just didn't care. Perhaps they thought there was no danger as they were seven while he was alone. Some of them were armed with scythes and sickles whilst he had only a stick and his courage.

Without a second thought, he attacked the shepherds, beating them hard with his stick. The shepherds, not fathoming this sudden attack, were frightened and began fleeing as fast as they could. Adambhai was gifted with strength and courage. The shepherds were not able to withstand the onslaught and could not counter.

Dadra's farming produced a reasonable income from the sale of aubergines, tomatoes, chillies, okra, etc. This maintained his economic survival. He had a water well in his farm and had a pump to draw water. He had developed a complete irrigation system for all of the plants and vegetation on his farms. He sold his fruits and vegetable produce to the wholesalers in Chikhli market. During mango season, he harvested huge heaps of mangoes that he also sold to them, yielding a large sum of cash for him.

At times, the water pump failed. He would take it for repairs to the Engineering workshop in Bilimora's Gohar bagh, or he would travel there to buy replacement parts. Occasionally, Gulam and I would accompany him to Bilimora, travelling by horse cart in those days. An incident occurred once when I accompanied him to Bilimora. There is a small township along the road between Bilimora and Chikhli. Huge trees lined both sides of the road, and travellers would rest in their

shade. There were also a couple of shops, and fruit hawker's stalls.

A generous donor had erected a free drinking water supply hut for thirsty travellers, manned by a lady employee. As we approached the water hut, I asked Adambhai to stop the horse cart so we, feeling thirsty, could drink water. The cart stopped and myself and Gulam leaped for water, and without asking anything, we picked up water mugs to help ourselves. Seeing this assault on her water vessels, the hut tender came running, shouting aloud, 'Oh No! These untouchables have touched my water vessel and made it unclean. These vessels have been made useless. What will happen now?' She went on and on, shouting and swearing at us.

Hearing the commotion, a few bystanders came running towards us and we feared the worst beating by these wayfarers. Adambhai, waiting in the horse cart, saw how frightened we appeared, and by the shouts directed at us, he realised we were surely in trouble. He came down fast, with a loud roar, 'hold on. Don't you touch these boys.' The hut tender cried, 'they caused a loss to us. These vessels are rendered useless. I'll have to throw them away.'

'How much do they cost?' asked Adamabhai. 'A rupee and a half,' she replied. Adambhai immediately gave her the money and off we went, without drinking even a sip of water.

Life in Britain:

Although emigration from Alipore to the UK began in 1954, and many people arrived by 1959, the mass exodus happened during 1960 – 1962. The reason behind this was the announcement by the British Government of the cessation of Britain being a Free Port, and compulsory entry visa requirements for all new arrivals after June 1962. People of all ages, young and old, tried extremely hard to enter before the closing date.

Adambhai also decided that he must move to Britain at any cost. He asked his son Ebrahim to join him on his journey to Britain, even though his two sons, Gulam and Ebrahim, had tried unsuccessfully to make this journey two years previously and had reached as far as Iraq before being sent back to India. In 1961, he successfully arrived in the UK with his son Ebrahim. Haji Ebrahim, helped him to settle down in Britain in those difficult early days.

Adambhai purchased a four bedroom house, 17 Ashworth Road, near Vulcan Road, Dewsbury. On my arrival in Britain, I also had the opportunity to consider that house my first abode here.

In those days, people found jobs mainly in textile industries. The pay scale was very low – a mere £6 to £8 weekly wage for a 40 to 50 hours working week. It was almost impossible for the older workers to find a job. Textile machines required operators to work at very high speeds, which suited young, energetic workers. Adambhai was unable to find a job in a textile factory. He was strong, brave, and intelligent. He started thinking of ways of earning a livelihood without depending on

the textile industry. As the proverb goes, 'where there is a will, there is a way.' Adambhai's large house could accommodate 6 or 7 lodgers, with each paying a rent of £1 a week. That was insufficient, so he continued planning ways to increase his income.

There was a laundrette operating from an old building on Bradford Road, Batley (the site where Dixon Hall was built later). Adambhai took an interpreter with him and presented himself before the lady laundry operator, asking for a job. He got the weekend job, collecting dirty laundry from people's homes, washing and ironing the clothes and then delivering them back the following day. Immigrants, having left their wives back in India, were mostly single, and working 6 or 7 days a week, didn't have time to wash their dirty clothes. Adambhai gave them an easy way out.

Adambhai purchased a second hand pram and went door to door walking, collecting dirty laundries, and returning them after washing and ironing. Each house had 6 or 7 working people living there, so there were enough clothes from only 7 or 8 houses to keep him busy, and provide him with a commission of £5 – £6 per weekend for his collection and delivery job. Thus, from these two sources of income, renting rooms and laundry service, Adambhai cleared £16 - £17 per week, whereas others often only earned half that amount after working 50 hours a week.

Earning double, yet being free on weekdays, he considered how he could enhance his income further. He kept asking everybody if they knew of a job for him. By sheer luck, he met a man who informed him of a job harvesting potatoes. Digging potatoes in farm land

in cold, wet, and windy open fields - the job would be difficult for anyone from a hot country. 'Would you be able to do the job?' The man asked, and Adambhai replied spontaneously, 'Yes, why not? After all, I am a farmer with life long experience in harvesting.'

Despite all of the odds, Adambhai began this job of digging potatoes in those harsh conditions. The hourly rate was 2 shillings (10 pence), earning £1 a day for ten hours daily work, Monday to Friday, Adambhai therefore amassed a further £5 per week digging potatoes. This was his third source of income, totalling £17 per week. Adambhai was earning, despite his old age and limited vocabulary, thrice the amount earned by the young and fit textile workers.

Adambhai adapted well to his harsh working conditions. Exposure to severe cold, windy, wet weather caused his feet and arms to ache. So when he came home tired and exhausted, he would soak his feet in a tub filled with hot water. That gave him relief from feet ache so he could resume his daily domestic chores of cooking his dinner, and then retiring to bed, only to wake the following morning to start the day again. I believe Adambhai was the first and the last Gujarati person to work in an open farm in Batley in such harsh conditions.

As an example of his foresight, I quote this fascinating story. I married his daughter in 1962. Aside from that, he was my mother's maternal uncle, so we enjoyed a close relationship between our households. A few months after my marriage, he wrote me a letter, mentioning that there was an English medium convent school in Bilimora, a city 9 miles from Alipore. He wanted me

to enrol his three sons, Yusuf, Musa, and Hasan, in that school as he wanted them to come to Britain after a couple of years. If they learnt the English language, they would not face any difficulties studying in the schools here. It would help them academically if they learnt the language before their arrival in Britain.

He must have known of the many problems associated with three young children having to travel daily by bus, far from their home just to learn the English language. Yet, his foresight forced him to do just that for the sake of his children's bright future. Hundreds of people arrived in Britain from my town and its vicinity, and their families later joined them, but nobody ever thought to educate and equip their children with the English language before their entry to the UK by sending them to a distant English medium school. Adambhai was the only one who thought of his children's future in this way, even though he was thousands of miles away from them. In fact, not many knew in those days that this English medium school existed in Bilimora. I followed his instructions and was able to admit his children in Bilimora's English medium school, and they continued making daily trips to that school right up until they arrived in Britain. Such an idea may have crossed the minds of many, but only a foresighted person like Adambhai would have put such thought in to practice.

As we mentioned, he suffered continual financial hardship and struggle in supporting his family. Many times he was forced to borrow money from friends and relatives to make ends meet. Usually he would repay his loans on time, but occasionally he fell behind. His

debt was not usually a massive amount, maybe only Rs. 25,000 to Rs. 30,000, yet he would always take all possible steps to ensure timely repayment. A debt of a meagre £5 was also a very heavy load on his mind. He was a living example of honesty, responsibility, and trustworthiness.

In 1965, my father returned home to India from South Africa. Adambhai sent a long letter to my wife, his daughter, and wrote that she would receive some money after a few weeks which was to be distributed as detailed in the letter. He also asked her to welcome my father to live with her. The list contained names with amounts ranging from Rs. 5 to Rs. 500. The instruction was to repay all those creditors or their surviving relatives the amount he had borrowed from them as listed.

Not many would keep such detailed information of their creditors, and be so mindful to go that far to repay such little amounts. It was so surprising to learn that he had taken the list of his lenders with him to Britain, he hadn't forget them and made all attempts to repay them as quickly as he could. Indeed, my father and my wife went to every house he listed and carefully repayed all of his lenders as instructed. Some of the lenders had died, so their surviving relatives were paid the sum. Many of them, seeing the small amount, refused to accept the money and requested that it be paid to charity. All of them praised Adambhai for his honesty and trustworthiness. There will be few who would make note of loans of such meagre amounts as Rs. 5, and intend to repay as soon as it was possible.

Adambhai repaid his loans and left a lesson for us all that no matter how small the loan is, it has to be and must be repaid as soon as possible.

By 1964, all members of his family came to the UK except his eldest son, who was married and had three children in India. They were not able to get a visa to travel. He constantly thought and worried about their future, for he knew how difficult it would be to earn a good living from farming. How could those farms' yield be sufficient for his son and his family? This question kept him worried constantly. One day, he learned that the British government had created forms allowing employers to recruit workers from abroad for settlement, as long as the employer provided a signed guarantee. He tried everything he could to get his employer at the laundry to sign the form, however, due to his poor English he just could not make her understand. He kept on trying for many weeks, until one day she asked him to bring an interpreter so she could understand what he wanted. He took Fakirbhai Daji with him who succeeded in explaining to her what he wanted. She agreed to sign the form. His son and family obtained a visa on the basis of this guarantee and they too finally arrived in the UK. It would have been difficult to find anybody who worried as much about their children's futures whilst making constant efforts for them, and that too at such a senior age.

Adambhai owned many farms in the Kalwach village of Gandewi district. He needed to visit the District Revenue Officer, Mamlatdar, regularly to solve any problems he faced in cultivating his farms. Because of his friendly nature, he had developed a good relationship

with government officers over the years, who in turn respected him.

Adamabhai developed a very friendly relationship with Jagdishbhai Sisodiya, ever since he had taken on the job of Mamlatdar. Jagdishbhai belonged to the Royal Rajput community and his personality exhibited Royal features. He would always greet people with a smile on his face. He respected Adambhai as an elder of the community and referred to him as Adamkaka.

A couple of years after Adambhai's arrival in Britain, Jagdishbhai wrote a letter asking if there was scope for him to settle in the UK. In other words, he was asking if he should leave his position of responsibility in search of an adventure. Adambhai understood Jagdishbhai's intention, and sent a welcoming reply, writing, 'Britain is a country suitable for those who can do hard work. There are many opportunities for progress for hard working people. This is a good, justice loving country, and a country that appreciates hard workers. I request that you must come. Another piece of advice for you is that you have an excellent job, so don't terminate it. Instead, come here on a long leave from your job. Initially, newly arrived people are unable to bear the severe cold weather, but they get used to it as time passes. I own a house and its doors are wide open for you. In case you don't like it here, you can always return to your present job in India.'

Reading the reply, Jagdishbhai felt as if one of his own family members was calling him over to the UK. He made the decision to come and within two months, had arrived in Dewsbury, only two weeks after my

own arrival. Having an educational background, we became close friends in a very short time. After having lived with us for just 2 or 3 weeks, Jagdishbhai went to visit his relatives in Ashton-under-Lyne, a suburb of Manchester in Lancashire. He was informed that in Oldham, a nearby town, there were new night shift job roles advertised, and the manager was looking for an educated Asian worker. His relative arranged a meeting between Jagdish and the manager and Jagdishbhai succeeded in getting the night shift Manager role. There were about a dozen unemployed Asians in Batley and Dewsbury in search of jobs. With his newly acquired position, Jagdishbhai offered night shifts to all of them. My brother Ismail and I were among them.

Although Jagdishbhai is no longer alive with us, his children made great progress and became well regarded within the Oldham area as a respected family. The root of all their progress lies with Adambhai, who blew the spirit of hope into Jagdishbhai in those early days.

ખમીરવંતા
ઠાજી આદમ કુરોલ્યા - તરકી
૧૯૦૫ — ૧૯૭૩

અહમદ લુણાત ગુલ

ગુજરાતી રાઈટર્સ ફોરમ
૨૭, જૈઠ્ઠમ્સ સ્ટ્રીટ,
બાટલી યુ.કે. WF17 7PS
ફોન : ૦૦૪૪ ૧૯૨૪ ૪૭૪૩૫૮
૦૦૪૪ ૧૯૨૪ ૪૪૦૮૬૭

પ્રયોજન

૧૯૫૪ પછીના ગાળામાં દક્ષિણ ગુજરાતના સુરત જિલ્લાના વિવિધ ગામોથી આવીને વેસ્ટ યોર્કશાયરના એક નાનકડા શહેર બાટલીમાં ઠરીઠામ થઈ ગયા. એ માટે અહીંની વૂલન ટેક્સટાઈલ ઈન્ડસ્ટ્રી મૂખ્યત્વે કારણભૂત હતી. નાનીમોટી ટેકરીઓની ખીણમાં વસેલું રળિયામણું નાનકડું શહેર બાટલી. એમાં ગુજરાતી મુસ્લિમોનો નાનકડો અમારો સમાજ.

સંશોધન પ્રક્રિયા પછી મેં એ સમાજમાંથી થોડીક અનોખી વિભૂતિ શોધી કાઢી. સમાજના બીજા સદસ્યો જેવું જ એમનું જીવન. છતાં કંઈક બીજી રીતે નોખા. મને થયું એમની જીવનશૈલી પર થોડોક પ્રકાશ નાંખીએ તો આવનાર પેઢીને જાણ રહેશે કે સમાજમાં નોખી પ્રતિભા સંપન્ન કેટલીક વ્યક્તિઓ પણ હતી. એમની જીવન પદ્ધતિને શબ્દદેહ આપી એક પુસ્તિકારૂપે પ્રસિદ્ધ કરું, એજ મારી નેમ. મને આશા છે વાંચકોને મારો આ નમ્ર પ્રયાસ ગમશે.

અહમદ લુણત ગુલ
બાટલી

વતનનું શ્રવણ :

એક ખેડૂત કે જેની પાસે સો સવાસો એકરની ખેતી હોઈ અને એ પણ ખબર હોઈ કે, યુ.કે.માં મોટે ભાગે ફેક્ટરીમાં મજૂરી કરવાની નોકરી મળે છે. ફેક્ટરીમાં કામ કરવા માટે યુવાન અને સશક્ત હોવું અનિવાર્ય. તે છતાં હાજી આદમ કરોલ્યા યુ.કે. જવાનો નિર્ણય કરે. એ ઘણાંને અચંબારૂપ લાગેલું.

એમ તો બીજા પણ એક બે કારણો એમના પક્ષે વિપરિત હતાં, જેમ કે બ્રિટન ખૂબ જ ઠંડી આબોહવાનો દેશ. વળી અંગ્રેજી ભાષાનો પણ એક મોટો પ્રશ્ન. આ બધાં કારણો હોવા છતાં એમના મક્કમ નિર્ણય પાછળ એક મુખ્ય કારણ એ હોઈ શકે, જે આજનો ભારતીય ખેડૂત અનુભવી રહ્યો છે. તે સમયે પણ એવી જ પરિસ્થિતિ પ્રવર્તી હોવી જોઈએ, આખું વર્ષ સખત કામ કર્યા પછી પણ ખેડૂતને નાણાં ભીડ અનુભવાતી હોય અને આવક-જાવકના બંને છેડા મળતા ન હોય. પ્રતિ વર્ષ એ વધુ ને વધુ દેવાદાર બનતો જાય અને છેવટે આવી ભયંકર પરિસ્થિતિ સામે ઝઝૂમતાં હારી જઈને આત્મહત્યા એ જ માત્ર એક વિકલ્પ રહી જાય. જે આજના ભારતમાં દર વર્ષે કંઈ હજારો ખેડૂતો આત્મહત્યા કરી રહ્યાના ચોંકાવનારા સમાચારો સામાન્ય થઈ રહ્યા છે.

હાજી આદમ ખેડૂતોના અંધકારમય ભવિષ્યનો અણસાર પારખી ગયા હોવા જોઈએ તેથી જ આવા હિંમતભર્યા કદમ ઉપાડવા વિવશ થયા હોવા જોઈએ, એમણે વિચાર્યું હશે એક ખેડૂત તરીકે મેં જે યાતનાઓનો સામનો કર્યો છે મારાં સંતાનોને તે ન કરવું પડે. એમનાં ઉજ્જવળ ભાવિની આશામાં આ કઠોર નિર્ણય લીધો હોવો જોઈએ.

૧૯૬૦-૬૨ના ગાળામાં અમારા ગામમાંથી અસંખ્ય યુવાનો અને મધ્યમ ઉંમરના લોકો યુ.કે. આવીને વસી ગયા હતા. એમનાં વડીલોએ પોતાના સંતાનોને મોકલીને સંતોષ માનેલો. પણ સ્વયં જવાની હિંમત કરેલી નહીં. આખા ગામમાંથી માત્ર પાંચ છ જણાએ મોટી ઉંમરમાં યુ.કે. જવાનું સાહસ કરેલું.

અગાઉ કહેવાયું તે પ્રમાણે એઓ સો સવાસો એકર જમીનના માલિક હતા. જેમાં ડાંગર મૂખ્ય પાક પણ એમની પાસે તો આંબાવાડીઓ અને વેગણ, ટામેટાં, પપૈયા અને મરચાં વગેરેની મોટી ખેતી. ઉપરાંત શિયાળુ પાકની ખેતી પણ ખરી, જેમાં ચણાં, તુવેર વગેરેનો સમાવેશ થાય આટલું હોવા છતાં પણ એમનું જીવન સદા સંઘર્ષમય રહેલું.

યુસ્ત ધાર્મિક જીવન, નમાજ રોજા વગેરેની સખત પાબંદી, વહેલી સવારે ઉઠીને નિયમિત કુરઆનનું પઠન અને એમનાં સંતાનોએ પણ સવારમાં પહેલું કામ કુરઆન પઢવાનું. ઉલેમાઓ પ્રતિ એમને ખાસ લાગણી, દક્ષિણ ગુજરાતના તમામ આગલી હરોળના આલિમો સાથે એમને સંબંધ, બુલબુલે ગુજરાત હઝ. મૌલાના અહમદુલ્લાહ પાલ (રહ.), તો એમના ખાસ મિત્ર.

ખોટી રીતે પ્રસરી ગયેલી ધાર્મિક માન્યતાના ખાસ વિરોધી. અમારા ગામમાં અને ગામની બહાર ઓલિયાઓની ઘણી દરગાહો, લોકોથી મેં સાંભળેલું, આલીપોર ગામની આસપાસ અઢાર ઓલિયાઓની દરગાહો છે. એક પીરની દરગાહનું તો નામ જ ‘અઢાર પીર’ તરીકે પ્રખ્યાત છે. ત્યાં આખું વરસ શ્રદ્ધાળુઓની મોટી સંખ્યામાં હાજરી જોવા મળે છે.

ગામની અંદર પણ બે ત્રણ દરગાહો છે. જેમાંની એક તો છેક ગામની મધ્યમાં દિવાન મહોલ્લામાં છે. જે “બાવઢા પીર” તરીકે પ્રખ્યાત.

એને માનનારાઓ વર્ષમાં એકવાર ઉર્સ મનાવે છે. એ દિવસે એક નાનો સરખો મેળો પણ ભરાતો. ઉર્સની આગલી રાત્રે દરગાહમાં થોડાક યુવાનો ભેગા થઈને ‘રાતેબ’ પઢે. રાતેબ એટલે ૧૫-૨૦ યુવાનો ભેગા થઈ હાથમાં ‘દારિયો’ લઈને વગાડતા દરગાહની આસપાસ બેસી નાત જેવા કલામ ગાઈ, એ પરંપરા વરસોથી ચાલતી આવેલી. જેના માટે ઉલમાઓથી સાંભળેલું કે, એ એક ખોટી પ્રથા છે, જેને ઈસ્લામ સાથે કોઈ લેવાદેવા નથી. આવી કુપ્રથા તો બંધ થવી જોઈએ. ઘણાં લોકો એવું માનતા કે એમને સમજાવવાનો કોઈ અર્થ નથી જે ગાનારાઓ છે તેઓ આમ સમજાવેલા માનશે પણ નહીં. હાજી આદમભાઈએ એને બંધ કરાવવા માટે કંઈ જુદોજ માર્ગ અપનાવેલો.

તે વર્ષે ઉર્સની રાત આવી. યુવાનો ભેગા થયા. અને દારિયાની તાલ પર યુવાનો ઓલિયાઓની શાનમાં લખાયેલ કલામ ગાવા લાગ્યા. જેવી ગાવાની શરૂઆત થઈ કે, આદમભાઈ ત્યાં પહોંચી ગયા અને યુવાનોને મારવાનું શરૂ કરી દીધું. આમ અચાનક થયેલા હુમલાથી અને આદમભાઈને જોઈને યુવાનો ગભરાઈ ગયા. એમને કંઈ સમજ પડી નહીં અને નાસભાગ શરૂ થઈ ગઈ. તે દિવસથી આજ પર્યંત એ દરગાહમાં ‘રાતેબ’ થતી બંધ થઈ ગઈ. ઉર્સના દિવસે નાનો સરખો મેળો ભરાતો. જેમાં ખાવા-પીવાની વસ્તુઓ વેચાતી. પણ મુખ્ય પ્રવૃત્તિ તો યુવાનો મોડીરાત સુધી જુગાર રમતા. ત્યારપછી એ મેળો પણ બંધ થઈ ગયો.

આદમભાઈની જમીન બે ગામોમાં વહેંચાયેલી હતી. ગણદેવી તાલુકાના કલવાય ગામ અને આલીપોર ગામથી ૨ માઈલ દૂર વાંસદા રોડ પર આવેલ દાદરામાં હતી. કલવાયની જમીનમાં ખાસ્સી મોટી ખેતી ત્યાંના ભરવાડોનાં બકરાંનો હંમેશાં ઉપદ્રવ

રહેતો. એમને લાગતું કે ભરવાડો જાણી જોઈને ઈરાદાપૂર્વક એમની જમીનમાં બકરાંને ચરવા માટે છોડી મૂકે છે અને એમના પાકને ઘણું નુકસાન પહોંચાડે છે.

ઘણીવેળા ભરવાડોને ફરિયાદ પણ કરતા કે, એમનાં બકરાં ઊભેલા પાકને નુકસાન પહોંચાડી રહ્યા છે. ભરવાડો એમની ફરિયાદ પ્રત્યે ધ્યાન આપતા ન હતા. એમની ખેતીમાં થતાં આ નુકસાનને કોઈપણ રીતે અટકાવવું અનિવાર્ય થઈ ગયું હતું. એક વેળા સાંજના સમયે ભરવાડો પોતાના બકરાંઓ લઈને ઘર તરફ પરત જઈ રહ્યાં હતા. એમણે ભરવાડોને રોક્યા અને કહ્યું ગઈકાલે પણ તમારા બકરાંઓએ મારા પાકને નુકસાન પહોંચાડ્યું હતું. મેં તમને એ બાબતે વારંવાર વિનંતી કરી, પણ તમે તો કોઈ રીતે એના પર ધ્યાન આપવાને બદલે દિન પ્રતિદિન મારું વધુ નુકસાન કરી રહ્યા છો. હવે પછી હું જરાય સાંખી લેવા માંગતો નથી. એટલું કહેવા છતાં ભરવાડો કંઈપણ સાંભળવાના મૂડમાં ન હતા. એમણે સમજાવવાની ખૂબ કોશિશ કરી પણ ભરવાડોએ તરફ જરાયે ધ્યાન ન દીધું. ભરવાડોને કદાચ એમ હશે કે, તેઓ તો છ - સાત છે અને એ તો એકલા, અમારું શુ કરી લેવાના. વળી બે ત્રણ ભરવાડો પાસે તો ધારિયા પણ હતાં. જ્યારે આદમભાઈ પાસે એક મજબૂત દંડો અને બીજી એમની હિંમત. જ્યારે એમને થયું કે, વાતથી કામ બનવાનું નથી એટલે કંઈપણ વિચાર્યા વિના ભરવાડો પર ત્રાટકી પડ્યા અને દંડાથી મારવાનું શરૂ કરી દીધું. અણધાર્યા હુમલાથી ભરવાડો ગભરાઈ ગયા અને સૂઝબૂઝ ખોઈ બેઠા. બેત્રણ ભરવાડોને જોરથી દંડાનો માર પડ્યો એટલે તેઓ ભાગવા માંડ્યા અને બાકી રહેલા પણ ભયભીત થઈ નાસવા માંડ્યા બીજી એકવાત આદમભાઈ ખૂબ તાકાતવર, હિંમતી અને બળવાન. આદમભાઈના વીંઝાતા દંડા આગળ ભરવાડો કંઈ કરી શક્યા નહીં. બધા ભાગી ગયા અને એમને કાયમી છૂટકારો થઈ ગયો.

દાદરાની જમીનમાં રીંગણાં, ટામેટા, ભીંડા, મરચાં વગેરે ઉગાડવાની મોટા પ્રમાણમાં ખેતી. જેના વેચાણથી રોકડ રકમ પ્રાપ્ત થતી એ રીતે એમની અર્થવ્યવસ્થા જળવાઈ રહેતી. ખેતરોના વચમાં એક કૂવો ખોદાવેલો અને તેના પર પાણી ખેંચવાનું મશીન ગોઠવેલું. જુદા જુદા પાક માટે નાના નાના ક્યારાઓ અને દરેક ક્યારાને ઉભારો દ્વારા પાણી પહોંચાડવામાં આવતું.

રીંગણાં, ટામેટાં, મરચાં, ભીંડા અને પપૈયાનો જે પાક ઉતરતો તેને ચીખલીના હોલસેલ વેપારીઓને વેચી દેવામાં આવતો. કેરીની સીઝનમાં તો એમને ત્યાં અઢળક કેરીનો પાક ઉતરતો. એને પણ હોલસેલના બજારોમાં વેચતાં રોકડ કમાણી થતી.

કદી કદી પાણી ખેંચવાનું મશીન બગડી જતું ત્યારે એને બીલીમોરાના ગૌહરબાગમાં એક ઓનેસ્ટ ઈન્જિનીયરિંગ નામક કંપનીમાં રિપેર માટે લઈ જતા. કદી માત્ર પાર્ટ્સ ખરીદવા માટે પણ ત્યાં જવું પડતું કોકવાર મને અને એમના દીકરા ગુલામને પણ સાથે લઈ જતા. બીલીમોરા જવા માટે મોટેભાગે ઘોડાગાડીનો ઉપયોગ થતો. એક વેળાનો એક બનાવ મને યાદ આવે છે.

બીલીમોરા જતા માર્ગ પર ચીખલી અને બીલીમોરા વચ્ચે રસ્તાની આસપાસ એક નાનીસી વસ્તી. જ્યાં રસ્તાની બન્ને બાજુ મોટાં મોટાં વૃક્ષો જેનાં છાંયડામાં રસ્તે જતાં લોકો વિસામો કરે, એક બે નાની દુકાનો અને ફળફળાદિ વેચવાની એક બે લારીઓ પણ ત્યાં જોવા મળે.

વટેમાર્ગુઓ માટે પાણીની એક પરબ કોઈ દાનવીર તરફથી કાર્યરત હતી. તેની સંભાળ રાખવા માટે એક બહેનને નોકરીએ નિયુક્ત કરેલાં. તે દિવસે એમનાં સાથે હું અને ગુલામ હતા. અમે એ વસ્તી સુધી પહોંચ્યા એટલે અમે કહ્યું કે અમને તરસ લાગી છે. માટે

ઘોડાગાડી ઊભી રાખો. અને અમે બન્ને પરબ તરફ દોડી ગયા. કાંઈપણ વિચાર્યા વિના સીધા જ માટલા પાસે જઈને ત્યાં મૂકેલા પ્યાલામાં પાણી ભરીને પીવાનો હજી તો પ્રયાસ કરતા હતા ત્યાં જ પેલી બાઈ દોડતી આવી ગઈ અને જોર જોરથી હોબાળો મચાવી મૂક્યો. ‘હાયરે! આ છોકરાઓએ ખુદ પાણી લઈને માટલાંને અભડાવી દીધાં. હવે આ માટલાં તો બેકાર થઈ ગયાં. હવે શું થશે?’ એની રોકકળ સાંભળીને બીજા બે ત્રણ જણાં દોડી આવ્યાં. અમને લાગ્યું કે આજે તો આવી જ બન્યું. ખૂબ માર પડવાનો. જો કે મને એ સમજાયેલું નહીં કે માટલાંને અડકવાથી શું અભડાઈ જવાનું? ઘોડાગાડીમાં રાહજોતા આદમભાઈની નજર પડી અને એમને લાગ્યું કે અમને એ લોકો ગભરાવી રહ્યા છે. જોઈને એઓ દોડી આવ્યા અને આવતાં જ ત્રાડ નાંખી “ખબરદાર! કોઈએ પણ છોકરાઓને હાથ અડાડ્યો તો!” પેલી બહેન કહેવા લાગી, “અમારું તો નુકસાન થઈ ગયું. આ માટલાં એમનાં અડકવાથી બેકાર થઈ ગયાં.” એમણે કહ્યું, “બોલ, તારાં માટલાંની કિંમત કેટલી?” પેલી બાઈએ જવાબ આપ્યો, “દોઢ રૂપિયો”. “આ લે તારો દોઢ રૂપિયો.” અને અમે પાણી પીધા વિના ઘોડાગાડીમાં બેસી ગયા.

બ્રિટનનું જીવન :

આમ તો યુ.કે. જવાની શરૂઆત ૧૯૫૪થી થઈ ગયેલી. ૧૯૫૯ સુધીમાં ગામના ઘણાં લોકો બ્રિટન પહોંચી ગયાં હતાં એનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે, ૧૯૬૨ના જૂન મહિનાથી ‘ફ્રિપોર્ટ’ બંધ કરવાનો બ્રિટિશ સરકારનો નવો કાયદો અમલમાં આવનાર હતો. તે પછી માત્ર વિઝા ધરાવનાર લોકોને જ પ્રવેશ મળશે. એવી જાહેરાત બ્રિટિશ સરકાર કરી ચૂકી હતી. તેના કારણે લોકોનો બ્રિટન જવાનો ઘસારો એકદમ વધી ગયો હતો. ગામના યુવાનો અને મધ્યમ ઉપરના લોકો ગમે તેમ કરીને યુ.કે. જવા માટે તનતોડ પ્રયાસો કરી રહ્યા હતા.

આદમભાઈ પણ પાકો નિર્ણય કરી ચૂક્યા હતા. ગમે તે ભોગે બ્રિટન જવું. જો કે બે ત્રણ વર્ષ પહેલાં એમના બે પુત્રો ગુલામ અને ઈબ્રાહીમે યુ.કે. જવાની કોશિશ કરી હતી. બગદાદ સુધી પહોંચી પણ ગયા હતા. પરંતુ ત્યાંથી યુ.કે. જવામાં નિષ્ફળતા મળી હતી અને ઘર ભેગા થઈ ગયા હતા. ૧૯૬૧માં એમના પુત્ર ઈબ્રાહીમ સાથે તેઓ યુ.કે. આવવામાં સફળ થયા. બ્રિટનમાં ઠરીઠામ થવામાં એમના સાવકા પુત્ર હાજી ઈબ્રાહીમે ઘણી મદદ કરી હતી. ડ્યુઝબરીના વુલ્કન રોડ એરિયામાં અસવર્થ રોડ પર એમણે ચાર બેડરૂમનું ઘર ખરીદેલું. હું પણ જ્યારે બ્રિટન આવેલો ત્યારે પ્રથમ એજ ૧૭ અસવર્થ રોડ પર મારો પહેલો મુકામ રહેલો.

તે સમયે ફેક્ટરીમાં ખાસ કરીને ટેક્સટાઈલમાં કામ મળતું હતું જો કે, ટેક્સટાઈલ ઈન્ડસ્ટ્રીમાં પગાર ધોરણ ઘણું નીચું હતું. મશીન પર કામ કરનારને ૬ થી ૮ પાઉન્ડ પગાર અઠવાડિયે ૫૦ કલાક કામ કર્યાનો મળતો. મોટી ઉંમરની વ્યક્તિને તો કામ મળવું જ મુશ્કેલ હતું. એમને પણ ફેક્ટરીમાં કામ ન મળ્યું. કારણ કે મશીનની ઝડપી ગતિ માટેનો યુવાન વર્કર જ યોગ્ય ગણાય. ફેક્ટરીમાં જવા વગર કઈ રીતે

ક્રમાણી કરી શકાય એના સતત વિચારો અને પ્રયાસો કરતા. તેઓ ખૂબ હિંમતવાન અને સાહસિક પણ ખરા. અંગ્રેજીમાં કહેવત છે ને “Where there is a will there is a way” એમણે વિચાર કર્યો એમનું ઘર મોટું છે. એટલે બીજા ૬-૭ માણસો રહી શકે. એમને છ સાત માણસો (લોજરો) મળી ગયા. વ્યક્તિ દીઠ એક વીકનો એક પાઉન્ડ ચાર્જ. આ રીતે એમની વીકની કમાણી ૬-૭ પાઉન્ડ થઈ ગઈ. એટલી આવક એમના માટે પૂરતી ન હતી. તેથી હંમેશાં આવક કેમ વધારવી તેના પ્રયાસો કરતા રહેતા.

બાટલીમાં બ્રાડફોર્ડ રોડ પર એક ઈન્ડસ્ટ્રીયલ પોપર્ટી હતી, જે પાછળથી ડીક્ષન હોલ તરીકે ખ્યાતિ પામેલી. તેમાં એક મોટી લોન્ડ્રી કાર્યરત હતી. જેમાં કપડાંની ધુલાઈ સાથે ઈસ્ત્રી પણ કરવામાં આવતી. આદમભાઈ કોઈ અંગ્રેજી જાણનારની મદદ સાથે ત્યાં પહોંચી ગયા. મેનેજર તરીકે એક આઘેડ વયની અંગ્રેજ લેડી હોદ્દા પર હતી. ત્યાં એમને કામ મળી ગયું.

તે સમયે વસાહતીઓની ફેમિલી હજી આવી ન હતી. મોટેભાગે લોકો છ કે સાત દિવસ કામ કામ કરતા, એટલે એમની પાસે પોતાના કપડાં ધોવાનો સમય મળતો ન હતો. આદમભાઈનું કામ હતું એમનાં ઘરેઘર જઈને મેલાં કપડાં લઈ આવવાના અને લોન્ડ્રીમાં લઈ જવાના. બીજા વીકે ધોએલાં અને ઈસ્ત્રી કરેલાં કપડાં લોન્ડ્રીમાંથી લઈ આવી ગ્રાહકના ઘરે પહોંચાડવાના. તે સમયે એક ઘરમાં ૮-૧૦ માણસો રહેતા હતા. એટલે પાંચ-છ ઘરમાંથી પૂરતું કામ મળી રહેતું. એ કામના કમિશન પેટે છ સાત પાઉન્ડની કમાણી થઈ જતી. એ કામ માટે એક જૂની પરામ પણ ખરીદેલી.

લોન્ડ્રી અને લોજરની આવક કર્યા પછી પણ વિચારતા કે લોન્ડ્રીનું કામ તો વીક એન્ડમાં થઈ જાય છે. અને લોજરો માટે તો ખાસ ટાઈમ

કાઢવો પડતો નથી. સોમથી શુક્ર સુધી હજી પણ સમય બચે છે. એ સમયમાં એકાદ કામ મળી જાય તો આવકમાં વધારો થઈ શકે. જરાયે સંકોચ વિના લોકોને કામ માટે પૂછતા રહેતા. આઘેડ વયે સાતે સાત દિવસ કામ કરવાની ધગશ, હિંમત અને માનસિક તૈયારી ખરેખર આવી વ્યક્તિ તો જવલ્લે જ જોવા મળે. એક દિવસે એક ભાઈનો એમને ભેટો થઈ ગયો. તેણે કહ્યું, ખેતરમાં બટાકા ખોદવાનું કામ મળી શકે એમ છે શું તમે એ કામ કરવા તૈયાર છો? એમણે તરત જ હા પાડી દીધી અને કહ્યું હું સ્વયં ખેડૂત છું. હું તો જમીન સાથે જોડાયેલો છું. મારા લોહીમાં ખેડૂત વસે છે. અને બટાકા ખોદવાના કામમાં જોડાઈ ગયા.

બટાકા ખોદવાનું કામ એટલે ખુલ્લા આકાશ નીચે કરવાનું કામ. ઘણીવેળા ઝરમર વરસાદ પડતો હોય તો ક્યારેક વધુ ધારદાર અને ક્યારેક ઠંડા પવનના સુસવાટા. ખાસ કરીને ભારતીય ઉપખંડથી આવેલા લોકો માટે તો આ પ્રકારનું કામ ઘણું જ મુશ્કેલ ભર્યું. તેથી આજપ્રર્થત ન મેં કોઈ એશિયનને ખેતરમાં કામ કરતાં જોયો ન મેં સાંભળેલું. ૫૮ વર્ષની વયે પણ આદમભાઈએ ખેતરમાં કામ કરવાનું સ્વીકારી લીધેલું. તે સમયે ખેતરમાં કામ કરનારાઓનો પગાર વિશે પણ જાણવા જેવું છે. એમને એક કલાક કામ કરવાનો પગાર બે શિલિંગ. આજના હિસાબે બે શિલિંગ એટલે ૧૦ પેન્સ. આખો દિવસ કામ કરે તો એક પાઉન્ડ અને ક્યારેક ૧ પાઉન્ડ ૨૦ પેન્સ થતી. ટૂંકમાં પાંચ દિવસ બટાકા ખોદવાના કામના એમને ૫ થી ૬ પાઉન્ડ મળી રહેતા. એ રીતે એમની ત્રણ જગ્યાની આવક ૧૬-૧૭ પાઉન્ડ થઈ જતી. જે ફેક્ટરીમાં કામ કરતા વર્કરો કરતાં બમણી થઈ જતી. ૧૯૬૩માં જ્યારે હું બ્રિટન આવ્યો ત્યારે ત્રણ-ચાર વીક એમના સાથે રહેલો. જ્યારે તેઓ ઘરે આવે ત્યારે એક ટબમાં ગરમ

કરેલા પાણીમાં બન્ને પગ મૂકી દેતા અને અડધો કલાક એ રીતે બેસી રહેતા. જ્યારે પગમાં થોડી ગરમીનો સંચાર થાય ત્યારે ઊઠી જતા. મારું માનવું છે કે, બાટલીમાં કદાચ એઓ એક માત્ર પહેલા અને છેલ્લા ખેતરમાં કામ કરનાર શખ્સ હશે.

એમના દૂરગામી વિચારોનું ઉમદા ઉદાહરણ અહીં રજૂ કરું છું. ૧૯૬૨માં મારા લગ્ન એમની દીકરી સાથે થયાં. સગાઈમાં એઓ મારી માતાના મામા થાય. તેથી એમના ઘર સાથે અમારે ઘરોબો. મારા લગ્ન થયાને થોડાક મહિનામાં એમના તરફથી મને એક પત્ર મળ્યો તેમાં લખ્યું હતું કે, બીલીમોરામાં એક કોન્વેન્ટ અંગ્રેજી મિડિયમની સ્કૂલ છે. જેમાં મારા ત્રણે દીકરાઓ યુસુફ, મુસા અને હસનને દાખલ કરવાના છે. એમને એકાદ બે વરસમાં બ્રિટન બોલાવી લઈશ. એઓ અહીં આવે તે પહેલાં થોડીઘણી અંગ્રેજી ભાષા શીખીને આવે તો અહીંની સ્કૂલમાં અંગ્રેજી સમજવામાં તકલીફ ન પડે. બલ્કે ફાયદરૂપ થશે. પહેલીવાત તો એ કે બીલીમોરામાં અંગ્રેજી મિડિયમની સ્કૂલ છે. એની જાણ કેટલા આલીપોરવાસીને હશે? બીજીવાત એ કે ૧૦-૧૨ વર્ષના છોકરાઓને દરરોજ બસમાં બીલીમોરા જવા-આવવાનું કેટલું અઘરું થઈ પડે એનો પણ એમને જરૂર ખ્યાલ તો હશે જ. અને ત્રણે છોકરાઓની ફી પણ ભરવાની આટલી મુશ્કેલી ઊઠાવવાનો નિર્ણય લેવો એ તો કોઈ વિરલ દુરંદેશી વિચાર ધરાવનાર જ કરી શકે.

અમારા ગામના અસંખ્ય ભાઈઓ યુ.કે.માં ઠરીઠામ થયા છે. તેમની ફેમિલી પણ યુ.કે.માં આવી છે. કોઈએ પણ પોતાના સંતાનોને યુ.કે. આવવા પહેલાં અંગ્રેજી મિડિયમની શાળામાં દાખલ કરાવેલા નહીં. આમ કરનાર આદમભાઈ એક માત્ર વ્યક્તિ હતા. હું ત્રણે છોકરાઓને બીલીમોરા લઈ ગયો અને તે સ્કૂલમાં દાખલ કરાવી દીધા. યુ.કે. આવ્યા ત્યાં સુધી તેઓ બસમાં આવજા કરીને ભણતા

રહેલા. આવા દૂરંદેશ વિચારો કદાચ બીજા કોઈને પણ બનવા જોગ છે કે હશે, પરંતુ એનો કોઈ પણ ભોગે અમલ કરવો એ તો એમના જેવી કોઈ વિશેષ વ્યક્તિ જ કરી શકે.

અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ, એમને હંમેશાં નાણાંભીડ રહેલી એમને ઘર ચલાવવામાં અને સાત બાળકોના ઉછેરમાં સતત સંઘર્ષ કરવો પડતો અને જરૂરત વેળા નાની મોટી રકમ સગાં સંબંધી અને મિત્રો કનેથી ઉછીની લેવી પડતી. કદી ભરપાઈ થઈ જતી તો ક્યારેક એને પરત કરવામાં વિલંબ થઈ જતો. વર્ષો જતાં એ નાની રકમોનું વણ ચૂકવ્યું દેવું થઈ ગયેલું. એ દેવું એટલી મોટી રકમનું તો ન હતું. કદાચ ૨૫-૩૦ હજાર જેટલું હશે. એઓ માનતા કે ભલે પાંચ રૂપિયાનું હોય પણ એ તો દેવું જ ગણાય. એને પરત કરવાની જવાબદારી સમજતા.

લગભગ ૧૯૬૫ના વર્ષની આ વાત છે. તે વર્ષે મારા પિતા સાઉથ આફ્રિકાથી વતન ગયા હતા. આદમભાઈએ એમની દીકરી અને મારી પત્ની પર એક લાંબુ લિસ્ટ લેણદારોનું મોકલેલું. તેની સાથે લખ્યું હતું કે, તમને થોડા દિવસમાં એક રકમ મળશે. તેને આ લિસ્ટના આધારે રકમ પરત કરશો. મારા પિતાને સાથે રાખવાની ભલામણ કરી હતી. એ લિસ્ટમાં ઘણી વ્યક્તિના નામો હતાં. જેમાં કોઈ માણસના પાંચ રૂપિયાથી લઈને ચારસો પાંચસો જેટલી રકમ દર્શાવવામાં આવી હતી. એ રકમો જે તે વ્યક્તિને અથવા હયાત ન હોય તેવા સંજોગોમાં તેના વારસદારને એ પરત કરવાનો આદેશ આપ્યો હતો.

આટલી ચીવટપૂર્વક લેણદારની નોંધ રાખનાર અને એને પરત કરવાના મક્કમ ઈરાદા રાખનાર આજના જમાનામાં ઘણાં ઓછા લોકો હોય છે. નોંધનીય વાત તો એ છે કે એ રકમનું લિસ્ટ તેઓ

ઈંગલેન્ડ સાથે લઈને આવ્યા હતા. તેની પાછળ નિયત એ હતી કે, જ્યારે પણ શક્તિશાળી થઈશ ત્યારે પ્રથમ આ રકમ પરત કરીશ. મારા પિતા અને એમની દીકરીએ ઘરે ઘર જઈ લિસ્ટ પ્રમાણે એ રકમ ચૂકવી દીધેલી, તેમાંના ઘણાં લોકો તો આ દુનિયા છોડી ચૂકેલા હતા. તેમના વારસદારોએ તો રકમ લેવાની જ ના પાડેલી અને કહેલું કે, ગરીબોને આપી દેજો. એવા ઘણાં ઓછા લોકો મળશે કે જેમણે પાંચ-દસ રૂપિયા જેવી નાની રકમની નોંધ રાખેલી હોય. આદમભાઈએ આ રીતે દેવું ચૂકવી દઈને એક સંદેશ જરૂર આપ્યો છે કે ગમે તેટલી નાની રકમ ઊછીની લીધી હોઈ, તેને દેવું ગણીને પરત કરવાનો ઈરાદો રાખવો. જ્યારે પણ પરિસ્થિતિ સાનુકૂળ બને તો વિલંબ કર્યા વિના પરત કરી દેવા મુક્ત થવું જોઈએ.

૧૯૬૪માં એમની આખી ફેમિલિ યુ.કે. આવી ગઈ. માત્ર એક મોટો દીકરો જેની ઉંમર ૨૭-૨૮ વર્ષની હતી. એના લગ્ન પણ થઈ ગયાં અને ત્રણ સંતાનો હતાં. જેના કારણે યુ.કે. આવવાનું અશક્ય હતું. એમને દીકરા અને તેના સંતાનોના ભવિષ્યની હંમેશા ચિંતા રહેતી. એમને એની સમજ હતી કે, જે ખેતીમાં આટલી મહેનત કર્યા પછી પણ ભલીવાર ન થયો. તે ખેતીમાં એમના દીકરા અને તેના સંતાનોનું ઉજ્જવળ ભવિષ્ય કઈ રીતે થઈ શકે?

સતત વિચારો કર્યા પછી એક વિચાર સૂઝ્યો, એમને ખબર હતી કે કોઈ બીઝનેસમેન અથવા કોઈ ફેક્ટરીનો માલિક કે મેનેજર અહીંની સરકારે પ્રસિદ્ધ કરેલા ફોર્મ પર સહી કરી નોકરી આપવાની સંમતિ દર્શાવે તો તે વ્યક્તિને અહીં આવી ઠરીઠામ થવાની વિઝા મળી શકે. જે લોન્ડ્રીમાં એક આધેડ વયની લેડી મેનેજરના હોદ્દા પર હતી. તે લોન્ડ્રી સંદર્ભે એમની મુલાકાત લગભગ દર અઠવાડિયે થતી. આદમભાઈની ઉંમર જોઈને એમની કામ કરવાની ધગશની

હંમેશા પ્રશંસા કરતી. અને આદમભાઈ પણ પોતાની ભાંગી તૂટી અંગ્રેજીમાં સમજાવવાની કોશીશ કરતા. જેનો ટૂંક સાર એ હતો કે, મારો એક દીકરો ઈન્ડિયામાં છે તેને મારે અહીં બોલાવવો છે. એને નોકરી આપવાની ખાત્રી આપવામાં આવે તો અહીં આવી શકે. લેડી મેનેજરને કંઈ સમજ પડતી ન હતી કે, આદમ શું કહેવા માંગે છે. લગભગ દર અઠવાડિયે એ લેડી સમક્ષ એક જ પ્રકારની વિનંતી કરતા રહેતા. મેનેજર લેડીને થયું કે આદમ કંઈ કહેવા માંગે છે. પણ મને સમજાઈ એ રીતે કહી શકતો નથી. એક દિવસે એ લેડી મેનેજરે કહ્યું કે, “આદમ કોઈ અંગ્રેજી જાણનારને અહીં લઈ આવ, જેથી હું સમજી શકું કે તું શું કહેવા માંગે છે.”

એમને સમજ પડી ગઈ કે મેનેજર કોઈ અંગ્રેજી જાણનારને લઈ આવવા કહે છે. ફકીર ભાઈ દાજીને એમની સાથે લઈ ગયા. ફકીર ભાઈએ સમજાવ્યું કે, બ્રિટિશ સરકારના નવા કાયદા પ્રમાણે કોમનવેલ્થ સિટિઝન માટે યુ.કે. હવે ફિપોર્ટ રહ્યું નથી પણ એ કાયદામાં એક જોગવાઈ એવી છે કે, કોઈ કંપની સરકારે નક્કી કરેલા ફોર્મ પર નોકરી આપવાની ખાત્રી આપી સહી કરે તો તે વ્યક્તિને બ્રિટન આવવાની અને કાયમી રહેવાની વિઝા મળી શકે. મેનેજરને પૂરી વાત સમજમાં આવી ગઈ અને કહ્યું કે, “આદમ ફોર્મ લઈ આવ હું તેના પર સહી કરી દઈશ.” આદમભાઈના ચહેરા પર ખુશીની એક લહેર દોડી ગઈ. બીજી વેળા ફકીરભાઈ દાજી સાથે ફોર્મ લઈને ગયા અને મેનેજરે સહી કરી દીધી અને એમના દીકરા ગુલામને અહીં આવવાની વિઝા મળી ગઈ. એ પોતાની આખી ફેમિલી પત્ની અને સંતાનો સહીત કાયમી વસવાટ માટે યુ.કે. આવી ગયા. પોતાની ઔલાદના ભવિષ્યની આટલી હદે ચિંતા કરવી અને તે માટે સતત સતત કાર્યશીલ રહેવું અને તે પણ આટલી મોટી વયે?

ગણદેવી તાલુકાના કલવાચ ગામમાં એમની ઘણી જમીન. અને જમીનને લગતા અવારનવાર બનતા કાયદાકીય ફેરફારો અંગે એમને તાલુકાના મામલતદારને મળવું પડતું. એમના સ્વભાવ મુજબ હંમેશાં સરકારી ઓફિસરો સાથે સારા સંબંધો રાખતા અને ઓફિસરો પણ એમને માનભરી નજરે જોતાં.

જ્યારથી તાલુકાના નવા મામલતદાર તરીકે જગદીશભાઈ સીસોદિયાએ કારભાર સંભાળેલો, ત્યારથી જ એમના સાથે આદમભાઈએ સારા સંબંધો વિકસાવેલા. જગદીશભાઈ એક રાજવંશ કુટુંબના રજપૂત હતા. એમના સ્વભાવમાં રાજવંશની ખાનદાની જોવા મળતી. લોકો સાથે તેઓ આદરપૂર્વક મળતા. આદમભાઈને એક વડીલ તરીકે આદરણીય માનતા અને આદમ કાકા તરીકે સંબોધતા.

આદમભાઈ તો બ્રિટન આવીને ઠરીઠામ થઈ ગયા. તે પછી બે એક વર્ષ વીત્યે એમના પર જગદીશભાઈનો પત્ર આવ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે, કાકા મારો યુ.કે. આવવાનો ઈરાદો છે તો મારા જેવા માટે ત્યાં કંઈક અવકાશ જેવું છે કે નહીં? બીજા અર્થમાં એક સારી નોકરી છોડીને સાહસ કરવા જેવું છે કે નહીં?

જગદીશભાઈની ઈચ્છાને આદમભાઈ સમજી ગયા અને આશા ભર્યો સકારાત્મક જવાબ આપતાં લખ્યું, બ્રિટન મહેનત કરનારાઓ માટે ઉમદા દેશ છે, અહીં મહેનતુ માણસ માટે પ્રગતિની અનેક તકો ઊભી છે. માનવતા અને ન્યાયપ્રિય દેશ છે. કામ કરનારની કદર કરી જાણે છે. મારી તો ભલામણ છે કે આપ જરૂર આવો એક બીજી સલાહ આપવાનું મન થાય છે, આપ એક સારી અને માનભરી નોકરી પર બિરાજમાન છો, તો એક લાંબી રજા લઈને આવો. અલબત્ત શરૂઆતમાં અહીંનું ઠંડુ વાતાવરણ નવા આગંતુકને ફાવતું નથી. પરંતુ લોકો સમય જતાં ટેવાઈ જાય છે. મારા પાસે પોતિકું ઘર છે.

જે આપના માટે ખુલ્લું છે. અગર કોઈ કારણસર આપને ફાવટ ન આવે તો પાછા જઈ શકો છો. પણ એકવાર કિસ્મત અજમાવા જેવું તો છે જ.

એમના પત્રે જગદીશભાઈની બધી જ મૂંઝવણો દૂર કરી દીધી. પત્ર વાંચીને જગદીશભાઈએ કોઈ પોતીકા સ્વજનની અનુભૂતિ અનુભવી, એમણે યુ.કે. આવવાનો નિર્ણય કરી લીધો અને બે મહિનામાં જગદીશભાઈ ડ્યુઝબરી આવી ગયા. બીજી રીતે કહું તો મારા આવ્યાને બે અઠવાડિયા પછી એમનું આગમન થયેલું. અમે બન્ને શિક્ષિત હોવાથી બહુ જલ્દી મિત્રો બની ગયેલા.

બે ત્રણ અઠવાડિયા અમારી સાથે રહ્યા પછી જગદીશભાઈ એમના સગા સંબંધીને Ashton under lyne મળવા ગયેલા. આશ્ટન માન્યેસ્ટરની નજીક આવેલું લેન્કેશાયર પરગણાંનું એક શહેર છે ત્યાં એમને ખબર પડેલી કે ઓલ્ધમ શહેરના શો (Shaw) એરિયામાં એક મિલમાં રાતપાળી શરૂ થનાર છે. તે માટે મેનેજમેન્ટ એક શિક્ષિત એશિયનની શોધમાં છે. એમના સંબંધીએ મિલના મેનેજર સાથે જગદીશ ભાઈની મુલાકાત કરાવેલી અને રાત પાળીના મેનેજર તરીકે નિયુક્ત થયેલા. અહીં બાટલી - ડ્યુઝબરીમાં દસ-બારેક જેટલા લોકો બેકારી અનુભવી રહ્યા હતા તે બધાને જગદીશભાઈ ઓલ્ધમ લઈ ગયેલા. તેમાં હું અને મારા ભાઈ ઈસ્માઈલનો પણ સમાવેશ હતો.

આજે જગદીશભાઈ આપણી વચ્ચે નથી પણ સાંભળવા આવ્યું છે કે એમના વારસદારો એ ખૂબ પ્રગતિ સાધી છે અને ઓલ્ધમ શહેરમાં એક આદર્શ અને નામાંકિત કુટુંબ તરીકેની નામના પ્રાપ્ત કરી છે. જેના મૂળમાં જગદીશભાઈને મળેલ આદમકાકાની હૂંફ નિમિત્ત ગણાય.